

Tolnai József

Az Arany János Programok jogi és szakmai háttere

BEVEZETÉS

A közoktatás számára évtizedek óta kiemelt feladatként jelentkezik Magyarországon a nehéz családi körülmények, rossz anyagi feltételek között, esetenként mélyszegénységben élő, hátrányos helyzetű tanulók tanulási, s ezzel együtt elhelyezkedési esélyeinek javítása, felzárkóztatásuk, „helyzetbe hozásuk”. Kísérleti jelleggel indult el a közoktatásban 1999-2000-ben az Arany János Tehetséggondozó Program (AJTP), mely – az esélyegyenlőség jegyében – az akkor még csak az 5000 fő alatti kistelepüléseken élő nyolcadik osztályosok számára nyújtott lehetőséget nagyvárosok, (többnyire) megyeszékhelyek, illetve megyei jogú városok gimnáziumaiba, szakközépiskolaiba bekerülni, s ott leérettségizni. Ehhez a tanulók számára egy felzárkóztató előkészítő évfolyam és ingyenes kollégiumi elhelyezés állt rendelkezésre. A rászoruló tehetséges tanulók a felsőbb évfolyamokon is megkülönböztetett figyelemben részesültek, a szociális, illetve pedagógiai többlétszolgáltatások révén fő célként bekerülhettek a felsőoktatásba, miközben letesznek egy vagy több nyelvvizsgát, ECDL képesítést és autóvezetői jogosítványt szereznek térítésmentesen. Néhány évvel később a program célcsoportja pontosabb definíciók alapján deklarálódott, s ez a determináció a program nevébe is bekerült, ma a programot *Hátrányos Helyzetű Tanulók Arany János Tehetséggondozó Programjának* hívják. A célcsoport meghatározásának konkretizálásával egy időben az akkori oktatási kormányzat kiterjesztette a lehetőséget azon 8. osztályt végző tanulók számára is, akik 5000 fő feletti településen élnek, hiszen például a nagyvárosok (leginkább) külsőbb kerületeiben, vonzáskörzetében is fellelhetők olyan tehetséges gyermekek, akiknek szükségük van erre a programra ahhoz, hogy főiskolára, egyetemre kerülhessenek egy sikeres középiskolai érettségit követően.

Az AJTP azon ritka programok egyike, mely – kormányzatokon átívelve – idén már a 11. évét működteti. Régen megszűnt már kísérleti jellege, sőt elmondható, hogy jó gyakorlataival, s az azóta elkészült kerettantervvel (a kollégiumok számára a Kollégiumi nevelés országos alapprogramjának AJTP-re vonatkozó mellékletével) szó szerint is „törvényi rangra emelkedett”. Az AJTP ma a magyar közoktatás meghatározó elemévé vált, 23 középiskola és 24 kollégium részvételével nemzetközi hírű országos tehetséggondozó hálózattá nőtte ki magát.

2004-ben és 2005-ben részben az AJTP mintájára pályázat útján további középiskolák kerültek be a programba¹ (szám szerint 11), ez a program a *Hátrányos Helyzetű Tanulók Arany János Kollégiumi Programja* nevet kapta. A program létrejöttét biztosított

1 Az Arany János Kollégiumi Program a 2003. június 3-án az Oktatási Minisztérium által közleményben meghirdetett Arany János Tehetséggondozó Program Roma Kollégiumi Alprogramjából jött létre.

arra, hogy a még nehezebb sorsú hátrányos, és leginkább halmozottan hátrányos helyzetű tanulók is támogatást kaphassanak az érettségi megszerzéséhez. A két program sokban hasonlít egymásra, de az AJKP-ban a célcsoportra való tekintettel erősebb a szociális támogatás rendszere, és a pedagógiai módszertani kultúra inkább koncentrálna a felzárkóztatás, a hátrányos helyzet, az esélyegyenlőség kérdéskörére.

Ebben a programban is az érettségi megszerzése és a továbbtanulás a cél², de itt az elérendő indikátorok között az érettségi után megszerzett OKJ-s képzés is komoly eredménynek számít, és értelemszerűen ebben a programban a pedagógus kollégák többet kell, hogy foglalkozzanak tanulásmódszertannal, a motiváció felkeltésével és fenntartásával, a kulcskompetenciák fejlesztésével³, a célcsoportra erősen jellemző lemorzsolódás csökkentése érdekében.

2007-ben jött létre a *Halmozottan Hátrányos Helyzetű Tanulók Arany János Kollégiumi-Szakiskolai Programja* (AJKSZP), melyben az elérendő cél a tanulók számára egy piacképes szakma megszerzése, szintén kollégiumi, szociális és pedagógiai hozzáadott érték támogatással. Ebben a programban jelenleg 7 kollégium (és a velük együttműködési megállapodást kötött közel 20 szakiskola) vesz részt, kizárólag az ország Dunától keletre eső megyéiben. Az AJKSZP a költségvetési támogatás mellett több esetben a Munkaerő-piaci Alapból is kapott finanszírozást, így ebben a programban támogatott a kollégium és a szakiskola is a részt vevő diákok tanulmányainak befejezéséig (szemben az AJKP-vel, ahol a kollégiumok ugyan 5 évig, de a középiskolák csak az előkészítő évfolyamon kapnak kiegészítő normatívát, illetve külön támogatást.)

KÖZLEMÉNYEK UTÁN – KERETTANTERVEK

Viszonylag hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy az Arany János Programoknak önálló kerettanterve legyen, de mivel ez egyszerre született meg – 2010-ben –, ezért ez a „hosszúság” bizonyos értelemben relatív, attól függ, melyik programról van szó. Az AJTP-ben a programot meghirdető és leíró miniszteri közleményből 10 év alatt lett kerettanterv, az AJKP-ban erre 6 évet kellett várni. Ebből természetesen nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, hiszen az AJKP kerettanterve nyilván azért készülhetett el relatíve hamarabb, mert az AJTP 10 évnyi tapasztalata rendelkezésre állt. A kerettantervek elkészítésére a 2009. évben kaptak felhatalmazást az OKM-től

2 A Pedagógiai Programban szerepelnie kell az AJKP-hoz kapcsolódó tevékenységi rendszernek is. Ebben külön választják a középiskolára előkészítő tevékenység elemeit, illetve az öt évig tartó kollégiumi program elemeit.

3 Néhány eleme a feladatoknak:
 - az önálló tanulást segítő fejlesztés,
 - szociális kompetenciák fejlesztése,
 - az integrációt segítő programok, szabadidős tevékenységek,
 - kommunikációs képességeket fejlesztő programok,
 - komplex művészeti programok,
 - tantárgyi képességfejlesztő programok,
 - a továbbhaladás feltételeinek biztosítása.

azok az oktatási szakértők, akik a három program létrehozásában, mentorálásában és monitorozásában már részt vettek, az új kerettantervek kidolgozásának koordinációjában segítséget nyújtott az Arany János Programiroda, és a programok intézményei alkotta egyesületek. Az iskolák a jelen, 2010/2011-es tanévtől kezdve már e kerettantervek szerint végzik szakmai-pedagógiai munkájukat. Az AJTP és AJKP kerettantervek egy-egy miniszteri közleményt „váltottak ki”, mely közlemények ugyan többé-kevésbé pontosan és szakszerűen írták le a programokban megvalósítandó szakmai feladatokat, de nyilvánvaló, hogy egy kerettanterv egyrészt erősebb legitimitációt adott a programoknak, másrészt strukturalizálta azokat, és beleillesztette őket a közoktatási törvény szellemiségébe, logikájába.

Az AJKP-ben 2003. december 2-án jelentetett meg az akkori Oktatási Minisztérium pályázatot „közéiskolai kollégiumok és velük közösen pályázó érettségit adó középiskolák számára a Hátrányos Helyzetű Tanulók Arany János Kollégiumi Programjában való részvételre”, de az akkori oktatási miniszter, Dr. Magyar Bálint közleménye a Hátrányos Helyzetű Tanulók Arany János Kollégiumi Program pedagógiai rendszerének bevezetéséről csak 2005. február 8-án látott napvilágot, a következő tartalmi elemekkel:

1. A programban való részvétel intézményi feltételei
2. Az AJKP-t vállaló kollégium pedagógiai programjának - az érvényes jogszabályi előírásokon túli - kötelezettségként vállalt elemei
3. Az AJKP szakmai követelményei

Mindezen előzmények után jelent tehát meg „Az oktatási és kulturális miniszter 1/2010. (I. 8.) OKM rendelete a kerettantervek kiadásának és jóváhagyásának rendjéről, valamint egyes oktatási jogszabályok módosításáról szóló 17/2004. (V. 20.) OM rendelet módosításáról”, mely a Magyar Közlöny 2010. évi 1. számában jelenhetett meg, és így szólt:

„A közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény 94. §-a (1) bekezdésének a) és f) pontjában kapott felhatalmazás alapján az oktatási és kulturális miniszter feladat- és hatásköréről szóló 167/2006. (VII. 28.) Korm. rendelet 1. § a) pontjában meghatározott feladatkörömben eljárva a következőket rendelem el:

- 1.§ A kerettantervek kiadásának és jóváhagyásának rendjéről, valamint egyes oktatási jogszabályok módosításáról szóló 17/2004. (V. 20.) OM rendelet 3. számú melléklete az e rendelet 1. és 2. számú melléklete szerinti kerettantervekkel egészül ki.
- 2.§ (1) Ez a rendelet a kihirdetését követő 8. napon lép hatályba azzal, hogy a rendelkezéseit a hatálybalépését követően indult eljárásokban kell alkalmazni.
(2) Ez a rendelet a hatálybalépését követő 15. napon veszti hatályát.

Dr. Hiller István s. k., oktatási és kulturális miniszter”

Kerettanterv az AJTP-ban 5 évre készült a középiskolák számára: „1. számú melléklet az 1/2010. (I. 8.) OKM rendelethez, 3. számú melléklet a 17/2004. (V. 20.) OM rendelethez – Kerettanterv a Hátrányos Helyzetű Tanulók Arany János Tehetséggondozó Programja 9. évfolyamának tantárgyai és a 9-13. évfolyam önismeret és tanulásmódszertan/kommunikáció tantárgyak oktatásához” címmel.

Az AJKP-ban „a 2. számú melléklet az 1/2010. (I. 8.) OKM rendelethez, 3. számú melléklet a 17/2004. (V. 20.) OM rendelethez – Kerettanterv a Hátrányos Helyzetű Tanulók Arany János Kollégiumi Programjának 9. előkészítő évfolyama számára” címmel jelent meg a dokumentum, mely csak a 9., előkészítő évfolyamra vonatkozik. Ennek egyik oka az lehetett, hogy a Hátrányos Helyzetű Tanulók Arany János Kollégiumi Programjában a felsőbb évfolyamok államilag nem finanszírozottak.

Ezek a kerettantervek elvileg természetesen azt a lehetőséget is megteremtik, hogy bármelyik középiskola használhassa őket, mivel azonban mindkét program tartalmaz olyan elemeket, amelyek csak plusz finanszírozással hajthatók végre, ezért a valóságban ennek csak akkor lehet realitása, ha ezt a többletköltséget a fenntartó felvállalja.

KÖZLEMÉNYEK UTÁN – KOLLÉGIUMI NEVELÉS ORSZÁGOS ALAPPROGRAMJÁNAK AJTP, AJKP ÉS AJKSZP MELLÉKLETEI

Az Arany János Programok mindegyike kötelező kollégiumi bentlakással jár, a tanulók minimum 5 éven keresztül középiskolai kollégiumokban élnek. Az Arany János Programok feladataira felkészített kollégiumi nevelőtanárok, fejlesztő pedagógusok, pszichológusok segítségével ezek a tanulók olyan környezetben tanulhatnak, vehetnek részt különböző szabadidős programokon, kaphatnak extra pedagógiai szolgáltatásokat (tanulásmódszertan, önfejlesztés, drámapedagógia stb.), részesülhetnek megkülönböztetett szociális ellátásban, melyek segítségével révén az otthoni, leginkább ingerszegény, súlyos anyagi és más szociális problémákkal terhelt környezet negatívumai nagyrészt kiküszöbölhetővé válnak. Ugyanúgy, ahogy a kerettantervek esetében, a kollégiumok feladatellátásában is a fent említett közlemények voltak mindaddig meghatározók, amíg az e fejezet címében említett mellékletek meg nem jelentek. Mivel alapvetően kollégiumi programokról van szó, és a kollégiumokban folyó többletfeladatokra minden évfolyamon biztosított a finanszírozás is, így értelemszerűen az Arany János Programok mindegyikére készült saját kollégiumi alapprogram melléklet⁴:

4. számú melléklet a 36/2009. (XII. 23.) OKM rendelethez A Hátrányos Helyzetű Tanulók Arany János Tehetséggondozó Programjának kollégiumi tevékenység- és foglalkozásrendszere
5. számú melléklet a 36/2009. (XII. 23.) OKM rendelethez A Hátrányos Helyzetű Tanulók Arany János Kollégiumi Programja
6. számú melléklet a 36/2009. (XII. 23.) OKM rendelethez A Halmozottan Hátrányos Helyzetű Tanulók Arany János Kollégiumi-Szakiskolai Programja

⁴ Mindhárom melléklet a Magyar Közlöny 2009. évi 191. számában jelent meg.

Fontos megjegyezni, hogy a programokban megvalósítandó feladatokra vonatkozóan a kollégiumok és a velük párban dolgozó iskolák (gimnáziumok, szakközépiskolák, ill. szakiskolák) együttműködési megállapodást kötnek, melyben összehangolják a fenti jogszabályokban meghatározott feladataikat. A megállapodásokban megnevezik a kapcsolattartókat, és közösen kidolgozott stratégiáikat (pl. toborzás, felvételi eljárásrend, a lemorzsolódás csökkentése érdekében tett intézkedések, szabadidős programokon való részvétel, motivációs rendszerek, szociális juttatások összehangolása, egyéni fejlesztési tervek készítése témakörökben).

EGYÉB RELEVÁNS JOGSZABÁLYI ELEMEK AZ ARANY JÁNOS PROGRAMOKBAN

A beiskolázás, felvételi eljárásrend vonatkozásában fontos megkülönböztetni a három programba való bekerülés eltérő lehetőségeit.

Az AJTP-be jelentkezhet minden olyan tanuló, aki

- a) tanulói jogviszonyban áll, és a középiskola kilencedik évfolyamára jelentkezik abban a tanévben, amelyben a pályázat meghirdetésre kerül, és
- b) az e pontban meghatározott valamelyik feltételnek megfelel:
 - ba) a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény értelmében hátrányos helyzetű [1],
 - bb) a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény (a továbbiakban: Gyvt.) 52. §-a szerint gyermekvédelmi szakellátás otthont nyújtó ellátási formájában részesülő átmeneti nevelésbe vett, vagy a programba történő jelentkezés időpontjában ideiglenes hatállyal elhelyezett,
 - bc) a Gyvt. 40. §-a szerinti gyermekjóléti szolgálat – az általános iskola és a szülő kezdeményezésére elkészített – javaslata alapján rászorult. A gyermekjóléti szolgálatnak a rászorultság kérdésében annak alapján kell döntenie, hogy kellett-e a Tehetséggondozó Programba történő jelentkezést megelőző három éven belül a Gyvt. 39. §-a alapján az érintett tanuló érdekében intézkednie.

A programba bevont intézmények a hátrányos helyzetű tanulókat azonos felvételi pontszám esetén kötelesek előnyben részesíteni a felvétel során. Az önkormányzatok által benyújtott pályázatokat a programhoz tartozó középiskolák bírálják el. A tanulók a tanév rendjéről szóló rendeletben meghatározott időpontban - egy nem szaktárgyi jellegű – felvételi eljárást megelőző válogatáson vesznek részt: egy elbeszélgetést követően fogalmazást írnak, és képességeket vizsgáló feladatlapokat töltenek ki.

Az AJKP-ba jelentkezhet minden olyan tanuló, aki

- a) tanulói jogviszonyban áll és a középiskola kilencedik évfolyamára jelentkezik (ideértve a nyelvi előkészítő évfolyamra vagy a két tanítási nyelvű oktatás o. évfolyamára jelentkezőket is), és
- b) az e pontban meghatározott valamelyik feltételnek megfelel,
 - ba) a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény értelmében halmozottan hátrányos helyzetű,

bb) a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény (a továbbiakban: Gyvt.) 52. §-a szerint gyermekvédelmi szakellátás otthont nyújtó ellátási formájában részesülő átmeneti nevelésbe vett vagy a programba történő jelentkezés időpontjában ideiglenes hatállyal elhelyezett,

bc) a törvényes felügyeletét ellátó szülője a Gyvt.-ben szabályozott eljárásban tett önkéntes nyilatkozata szerint a tankötelezettség beállításának időpontjában legfeljebb az iskola nyolcadik évfolyamán folytatott tanulmányait fejezte be sikeresen, de rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre való jogosultsága nem állapítható meg,

bd) rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre való jogosultságát a jegyző megállapította, és a törvényes felügyeletét ellátó szülők egyike a Gyvt.-ben szabályozott eljárásban tett önkéntes nyilatkozata szerint a tankötelezettség beállításának időpontjában legfeljebb az iskola nyolcadik évfolyamán folytatott tanulmányait fejezte be sikeresen, a másik szülő legfeljebb szakképesítéssel rendelkezik.

A bc), bd) pontokban szereplő feltételek szerint felvehető tanulók aránya együttesen nem haladhatja meg az adott osztályba felvett tanulók húsz százalékát.

A pályázatokat a kiválasztott középiskola és a vele együttműködő kollégium az AJTP-ben és az AJKP-ban is közösen bírálja el.

Az AJKSZP-be jelentkezhet minden olyan tanuló, aki

a) tanulói jogviszonyban áll, a szakiskola kilencedik évfolyamára jelentkezik, és egyúttal kollégiumi ellátást is kér, vagy

b) a közoktatási törvény 27. §-ának (8) bekezdése alapján felzárkóztató oktatásban kíván részt venni, és egyúttal kollégiumi ellátást is kér, és

c) az e pontban meghatározott valamelyik feltételnek megfelel,

ca) halmozottan hátrányos helyzetű (a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény 121. § 14. pontja szerint halmozottan hátrányos helyzetű az, akit családi körülményei, szociális helyzete miatt rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre való jogosultságát a jegyző megállapította; e csoporton belül halmozottan hátrányos helyzetű az a gyermek, az a tanuló, akinek a törvényes felügyeletét ellátó szülője - a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló törvényben szabályozott eljárásban tett önkéntes nyilatkozata szerint - óvodás gyermek esetén a gyermek három éves korában, tanuló esetében a tankötelezettség beállításának időpontjában legfeljebb az iskola nyolcadik évfolyamán folytatott tanulmányait fejezte be sikeresen; halmozottan hátrányos helyzetű az a gyermek, az a tanuló is, akit tartós nevelésbe vettek),

cb) a Gyvt. 52. §-a szerint gyermekvédelmi szakellátás otthont nyújtó ellátási formájában részesülő átmeneti nevelésbe vett, vagy a programba történő jelentkezés időpontjában ideiglenes hatállyal elhelyezett.

Az Arany János Programok a felvételi eljárásrendben kölcsönösen tájékoztatják egymást a beérkezett tanulói jelentkezések eredményességéről, és (általában kistérségi, megyei vagy regionális szinteken) igyekeznek a megfelelő képességű tanulót a számára legmegfelelőbbnek látszó programba irányítani vagy átirányítani. Ebben a hálózatosodásból logikusan következő feladatban az Arany János Programiroda koordináló szerepet játszik.

VÉGEZETÜL - AMI HIÁNYZIK...

A gyakorlati tapasztalat felvet néhány olyan kérdést, amely vélhetően további rendszerezést, szabályozást igényelne. Bár a feladatok egyértelműek, az intézmények részéről gyakori az igény, hogy a többletforrás felhasználhatóságáról pontosabb, konkrétabb ajánlásokat kapjanak.

Szintén gond az, hogy a finanszírozás majdnem teljes egészében a fenntartók számlájára kerül, s az nem mindig (vagy nem ugyanannyi) érkezik meg a programban részt vevő iskolák és kollégiumok számlájára.

Nem egyértelmű – hiszen nincs leírva sehol –, hogy a programokban hány évismétlés (bukás) engedhető meg, illetve finanszírozható.

Nem tisztázott, hogy mit nevez a program lemorzsolódásnak. Lemorzsolódottnak tekinthető-e például az a tanuló, aki az AJTP-ben az utolsó évben – például költözés miatt – nem az Arany János Tehetséggondozó Programban érettségizik, de a korábban a programban eltöltött négy év alapján már biztos, hogy főiskolára vagy egyetemre kerül, holott 8. osztályos korában esetleg erre semmi esélye nem volt az AJTP nélkül.

Releváns kérdés a programok finanszírozása, többször felmerült a projektfinanszírozás kérdése, lehetősége is.

Végül, de nem utolsó sorban furcsa anomáliának tűnik az, hogy a programban részt vevő intézmények (fenntartók) tulajdonképpen időkorlát nélkül nyerték el annak idején – pályázatok útján – a lehetőséget, ugyanakkor minden évben külön együttműködési megállapodás vagy/és támogatási szerződés születik a fenntartók, az Arany János Programirodát működtető Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, valamint az oktatási-nevelési intézmények között.

Ezekre a kérdésekre akkor is adekvát válaszokat kell adnunk, ha ugyanakkor az is egyértelmű: ezek a programok valóban önfejlesztő, jó gyakorlatokat terjesztő, innovatív jellegű, modern, többnyire inkluzív környezetet teremtő helyszíneken valósulnak meg, s legtöbbjük jól is „sáfárkodik” a szabályozás nem teljesen lefedett fenti kérdésköreivel.